

Olaszországból utaztak Franciaországba, majd onnan haza, s ezt követően bezárult mögöttük másfél évtizedre a nagyvilág, addig 1961-ben távolról sem minden állampolgárnak járó útlevéllel és valutával indulhattak újra Francia- és Olaszországba, sőt ez a lehetőség a hatalom legitimációigényű kivételezettsége volt, ennek ellenére maga az engedély, a hozzájárulás mégis a lassú olvadás első jele volt. Lásd húsz évvel később: „Most 64 éves vagyok. Nyár van. / Nem mondhatnám: ez amire vártam. / Mégis némi olvadás, / Enyhülés, ocsudás / Van ebben a 64-es nyárban.” A külföldi utakról küldött leveleknek egyébként, egybeolvasva azokat a fennmaradt útinaplókkal, van egy érdekes szövegrétegük. Az 1948 után nyugatra lezárt országhatárok hatvanas évek eleji megnyitását követően – bár egyelőre még csak kis számú turista számára keletkezett ez a lehetőség – ezeken a külföldi utakon találkozhattak először közönséges állampolgárok is a Kádár-kori Magyarországtól eltérő életritmussal, anyagi körülményekkel, politikai viszonyokkal, ami, tekintve a hazai propaganda kikerülhetetlenségét, igen gyakran kifogásokat, idegenkedést, szokatlan reakciókat váltott ki; egyszer ebből a szempontból is érdemes lenne olvasni Nemes Nagy Ágnes útinaplóit. A levelekben többek között szó van még Mészöly Miklós darabjának 1958-as romániai bemutatójáról (21.), akut betegségekről és a Jelenkor Újhold-számáról (62., 63.), majd az Újhold-Évkönyvekről (64., 65.). A kötet záró része függelékként egy szöveggyűjtemény a levélírók egymásra vonatkozó műveiből, ugyancsak lehetővé téve a párhuzamos olvasást.

Hogy mi tartotta egybe ezt a négy évtizedes ismeretséget? Sorsközösség? Barátság? Rokonszenv? Kíváncsiság? Talán mind a négy egyszerre, s nyilván mindet mindannyian a maguk tapasztalatai és elvárásai szerint élték meg és gyakorolták. A levélírás is, akár a művek, megjelenítette mindazt, amire a szavak képesek, tartalmazta, ami négyük számára a szavak mögöttes értelmével nyilvánvaló, de meg nem nevezett volt, s magába foglalta mindazt, amit saját maguk előtt is titkoltak, amit saját maguk sem ismertek igazán.

(*Jelenkor, Budapest, 2021.*)

Poétai ökonómiák. Költészet és gazdaság az irodalom- történetben, szerk. Balogh Gergő – Hites Sándor – S. Laczkó András

Kaleidoszkópszerű, avagy eklektikus. A Balogh Gergő, Hites Sándor és S. Laczkó András szerkesztette *Poétai ökonómiák* című, *Költészet és gazdaság az irodalomtörténetben* alcímű tanulmánykötetre a megengedőbb olvasó talán az első, a szigorúbb a második jelzőt használná. Utóbbi értelmező joggal veheti föl kritikaként a szórványosság és az esetlegesség szempontját: egységként olvasva mégis mi maradandó kerekedhet ki egy olyan könyvből, amelyben a közrefogott intervallum a 18. századi közköltésztől a 2000-es évek lírájáig terjed? Ráadásul mindez az irodalomértés különböző hagyományai felől érkezők tollából: az értekezések sokszor egymástól eltérő előfeltevések és kérdések nyomán foglalkoznak az elemzett szövegekkel; talánunk olyat, amely egyszerre szöveggközeli és kontextualizáló, máshol egyáltalán nem meghatározó az elsődleges kontextus, bizonyos írásokban a versek inkább átfogó gondolatmenetet példáznak; sőt a tanulmányok gondosságuk mértékében is különböznek. Ám ha félretesszük e kétségekívül jogos aggályt, melyre óvatosan a szerkesztők is utalnak az előszóban, a kötetnek lehet olyan olvasata, amely több diskurzus számára is tanulságosnak bizonyulhat.

Egyrészt csomóponttá válhat a magyar költésztörténet elbeszéléseiben. A hazai versértelmezések gyakorlatában nagy hagyománya van a lírai vagy epikus verses szövegek társadalomtörténeti és politikai eszmetörténeti megközelítésének, a költői tevékenység gazdasági vállalkozási formaként való értelmezésének, az elsősorban munkásmozgalmi és szocialista költészeti hagyománynak köszönhetően pedig a kapitalizmussal és az osztállyal mint tényezővel rendszerszinten számoló elemzéseknek. Szisztematikus igényel azonban, könyvformában a pénz–gazdaság–kapitalizmus szempontját középpontba állító munkával most találkozhat először a magyar költésztörténet értelmezési lehetőségeire kíváncsi olvasó. A kötet olyan kezdeményezés részének is tekinthető, amely szakít azokkal a narratívákkal, amelyek az irodalomtörténeti korszakolást kizárólag „belsőleg”, úgymond „irodalmi fejlemények” szerint beszélnek el; amely tehát – ezzel szemben – az irodalmi témák alakulását, az új lírapoétikai (vagy narrációs) eszközök megjelenését gazdaságtörténeti folyamatok vonatkozásában kívánja megérteni.¹

¹ Utóbbi felvetésről lásd: Vö. HITES Sándor, *Az irodalom és a gazdaság valóságáról és fiktitivásáról = Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés buvkkörében a 19. századi Magyarországon*, szerk. VARGA

Másrészt a könyv, a fenti törekvéssel összefüggésben, a művészet társadalmi rendszereinek gazdasági meghatározói iránt érdeklődő tudományos diskurzushoz nyújt interpretációs gyűjteményt. A *Poétai ökonómiák* annak a Hites Sándor vezetésével működő MTA–BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport munkájának a része, amelynek kutatásai a magyar irodalomra a gazdasági rendszer lényegi komponenseként tekintenek, s arra kíváncsiak, hogyan változik a magyar irodalom történetéről alkotott képünk, ha a szövegek létrejöttét, esztétikai működését és recepcióját a termelés–áru–fogyasztás fogalmakkal ragadjuk meg. Olyan kérdéseket tárgyalnak történeti horizonton magyar kontextusban, mint az irodalmi művek létrejöttének gazdasági feltételei; az irodalmi tevékenységek finanszírozása; az irodalmi piac működésének más piaci szektorokkal való viszonya; egyes irodalmi szövegek nyílt vagy implicit gazdasági előfeltevései; gazdasági fogalmak, szóképek, gondolatmenetek és tevékenységek figuratív szerepe irodalmi szövegekben; az irodalmi és a gazdasági „írás” diszkurzív funkciói és viszonya; a szövegek retorikai cse-refogalmának kapcsolata a tematikusan megjelenített gazdasági összefüggésekkel; vagy a kereskedelemmel, üzlettel, tőkével, pénzforgalommal kapcsolatos társadalmi magatartások irodalmi megformálása.² Azok számára, akik az elmúlt években figyelemmel kísérték a kutatócsoport tevékenységét, a könyv kifejezetten a költészeti fókusz miatt jelenthet újdonságot. A tanulmányok a tágan értett gazdasági folyamatok költészeti megformálására és tropológiájára mutatnak példákat magyar lírai és epikus verses szövegekben.

Harmadrészt a kötet írásai által felkínált befogadói pozíció azon eszmék és kultúraelméleti megközelítések alakulására kíváncsi, amelyek a szűk értelemben vett kultúra megértésében a kapitalizmust nélkülözhetetlen komponensnek, azt elfogadni és megerősíteni vagy pedig bírálni kívánt, de mindenképpen lényegi keretnek tartják. A kultúraelméletek egy évszázados marxista hagyománya fokozott figyelmet fordított az alap és a felépítmény kapcsolatára, valamint a kultúra materiális tényezőinek és esztétikai sajátosságainak egymást kölcsönösen meghatározó jellegére. A gazdasági szempontok és a kulturális alkotások viszonyának vizsgálata során eltérő, hogy az egyes iskolák, megközelítések a kulturális termelés politikai gazdaságtanára vagy pedig inkább azon esztétikákra fókuszálnak, amelyek reagáltak a termelés körülményeire, és formálták is azokat.³ A *Poétai ökonómiák* elemzéseit, noha tudományos

Bálint – LAJTAI Máttyás, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015, 157.

² A kutatócsoport eddigi munkáinak gyűjteményét lásd honlapjukon: <https://polecolit.abtk.hu/> (Hozzáférés: 2023. augusztus 4.); az általános irányelvekkel kapcsolatban pedig vö. HITES Sándor, *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism*, Helikon 2011/4., 468, 479–480.

³ A magyar bölcsész- és társadalomtudományos közegben ezt a kérdést az utóbbi években ismét élnék érdeklődés övezi, eltérő hangsúlyokkal: lásd a Fordulat társadalomelméleti folyóirat *Kultúra és kapitalizmus* számát (Fordulat 2022/1.), különösen: BUKA Virág – NAGY Kristóf – SZARVAS Márton, *Kultúra és kapitalizmus*, Fordulat 2022/1., 7–39.; illetve a lapszám szemléletét illető kritikái észrevételeket: FEHÉR Renátó, *Hegemón kultúrléte*, Új Egyenlőség 2022. szeptember 4. <https://ujegyenloseg.hu/hegemon-kulturl%E2%88%9Ep/> (Hozzáférés: 2023. augusztus 4.); ANDRÁS Csaba, *Egy szociológiai beszédmód hegemoniája*, Replika 2022/1., 173–180.

beszédmódjuk nem a baloldali kritikai hagyományhoz kötődik, tágabb horizontról szemlélve szintén az alap és a felépítmény egymást kölcsönösen meghatározó jellege érdekli. Amire a 20. századi marxista kultúraelméleti hagyomány Bertolt Brechtől Walter Benjaminon és Theodor Adornón keresztül Raymond Williamsen, Louis Althusseren és Guy Debord-on át Fredric Jamesonig figyelmeztetett, jelesül, hogy a kapitalizmusban kultúra és gazdaság nem tárgyalható egymástól függetlenül,⁴ az 1990-es években a hegemon kapitalista diskurzus részét képező, döntően polgári szemléletű akadémiai közegben is megfontolandó szempont (avagy piaci rés) lett. A hazai irodalomtudományos diskurzus átfogó jelleggel magyar nyelven először a Helikon folyóirat 2011-es *New Economic Criticism* számában találkozhatott az esztétika és a gazdaságtan egybenítésével kísérletező „új gazdasági kritika” néhány paradigmatisz szemelvényével.⁵ Miként Hites Sándornak a lapszámot bevezető, a diszciplináris gyűjtőfogalom alapelveit, dilemmáit és történetét összefoglaló tanulmánya is kiemeli, az új gazdasági kritika számos elemzése arra a következtetésre jutott, hogy az irodalmi szövegek legalább annyira képesek közvetíteni gazdaságtani elgondolásokat, s bírhatnak közvetlen társadalmi-kulturális hatással, mint a kanonikus gazdasági szövegek.⁶ A *Poétai ökonómiák* jó néhány írása példázza megfigyelésüket, s mutatja föl e tétel történeti, eseti megnyilvánulásait.

Patonai Anikó Ágnes Nyulassy Antal pap, tanár *A n---zi tagosítás* című (1859), a Katholikus Néplapban, a *Kátyolok a nép életéből* című sorozat részeként megjelent elbeszélő költeményét elemzi, amely egy 1850-es években végbemenő földbirtokrendezési művelet, a *tagosítás* társadalmi-politikai folyamatát beszéli el. Mivel a gyakorlat elviekben mindenki, valójában azonban elsősorban a földesurak számára kedvezett, szükségessé vált az ellenszenv eloszlatása az alsóbb osztályok körében. A tanulmány rámutat, hogy ehhez a vers tartalmi elemeket kölcsönöz korabeli gyakorlati útmutatókból, hírekből, gazdasági tevékenységet népszerűsítő írásokból; abban azonban különbözik tőlük, hogy népnevelő szándékkal lép föl, méghozzá végső soron nem a gazdasági tudásgyarapítás, hanem a vallásos életmód ösztönzésének igényével. Patonai szerint, ahhoz hasonlóan, ahogy a lelkipásztorok igyekeztek prédikációjukban alkalmazkodni a hallgatóság igényeihez, műveltségéhez, úgy Nyulassy a nép számára ismerős tevékenységeket, gazdasági és természeti jelenségeket használt föl verseiben a költői képalkotáshoz. A gazdasági ismeretek terjesztése tehát agitatív eszközzé vált, méghozzá egy magasabb rendű cél eléréséhez, a nép vallásosságának megőrzéséhez.

⁴ A kérdéshez lásd például, összefoglalóan: MÁRKUS György, *Marxizmus és kultúraelméletek* [1990], = *Uő., Kultúra, tudomány, társadalom. A kultúra modern eszméje*, Atlantisz, Budapest, 2017, 549–570.

⁵ Helikon 2011/4., illetve lásd a témában néhány évvel korábban Rákai Orsolya munkáját, aki a 18–19. század fordulóján a szépirodalom autonómmá válását a művészet ökonomizálódási folyamatának keretében értelmezi: RÁKAI Orsolya, *Az irodalomtudós tekintete. Az önállóul irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat problémái 1780 és 1830 között*, Universitas, Budapest, 2008, 109–128. A magyar irodalomtörténeti mezőnek persze bőven lett volna oka és lehetősége, hogy komolyan vegye gazdaságtörténet és irodalomtörténet-írás viszonyát, érdemben ez mégsem történt meg. Vö. HITES, *Az irodalom és a gazdaság valóságáról és fiktitásáról*, 131–132.

⁶ HITES, *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom...*, 472.

Domokos Mariann írása szintén azt teszi láthatóvá, hogy miként működött egy elbeszélő költemény közvetlen gazdaságpolitikai célokat szolgáló olvasmánytípusként, központi pénzügyi intézkedések propagálásának eszközeként. Vikár Béla néprajzkutató, fordító *Az arany ember vagy a rongyos bankó* (1893) című, állami megrendelésre készült, ponyvafüzetben terjesztett munkája humoros formában dolgozta föl az 1892. évi valutareformból következő pénzügyi változásokat, melyek lényege, hogy Wekerle Sándor pénzügyminiszter intézkedéseinek köszönhetően a valutát aranyalapra helyezték a pénz értékállóságának biztosítása érdekében. Az elemzésből kiderül, hogy a verses forma és a népköltészet prózaepikájából származó elemek használata, vagyis a tudatos poétikai megalkotottság az olvasók szórakoztatásával, figyelmük fölkelésével többféle cél eszközévé vált: például gazdasági ismeretek terjesztésére, közművelésre, hivatalos monetáris intézkedés népszerűsítésére vagy a Wekerle-kultusz fenntartására is szolgált. Az értekezés olyan tágabb kutatás részeként tekint saját magára (142.), amely az alsóbb osztályok művelése, befolyásolása érdekében előállított olcsó, füzetes ponyvairatok történetét összegzi és értelmezi. A figyelemre méltó vállalkozás joggal kelti föl a folytatás iránti várakozásunkat.

Hasonló módszerekkel győz meg bennünket S. Laczkó András írása ugyancsak egy vers társadalmilag mozgósító szándékáról és annak tudatos poétikai átgondoltságáról. Petőfi Sándor *Védegyleti dalát* (1844), a magyar ipar védelmére létrehozott egyesületi mozgalom eszméit terjesztő, eredeti szándékai szerint is propagandaversként születő szerzeményt a tanulmány annak elsődleges közegében, a védegyleti agitáció kontextusában elemzi. Azt vizsgálja, hogy a szöveg hogyan látott el mozgósító feladatot: melyek azok a retorikai-poétikai megoldások, amelyek megkülönböztették a hazai ipar támogatására buzdító más költeményektől. Az értekezés a vers utolsó sorának Petőfitől szokatlan gesztusát, az uralkodóra mint „jó atyára” hivatkozást⁷ az ellenfél „retorikai fegyverének elbirtoklásaként” értelmezi (86.), méghozzá rábeszélés és meggyőzés céljából, miszerint a mozgalom továbbra is törvényes kereteken belül kíván maradni. Javaslat szerint – az eddigi felfogásoktól eltérően – a sorra nem feltétlenül úgy kell tekintenünk, mint amely alattvalói hódolatot fejez ki, s ezért lenne meglepő a költői életmű kontextusában. Ehelyett a megszólított közösség lelkesítésének poétikai eszközöként olvassa a zárósort; vagyis annak jeleként, hogy Petőfi ezúttal is komolyan vette a műfaji konvenciót: alkalmazkodott a pillanatnyi vitaszituációhoz, versével agitációs feladatot látott el.

T. Szabó Levente írása szélesíti a *Védegyleti dal* értelmezési keretét, s amellet érvel, hogy az nem csupán egy politikai-gazdasági intézmény mozgalmi propagandaversként értelmezhető, hanem olyan szöveggént is, amely az 1840-es évek átfogó kulturális-gazdasági átalakulásában, a nemzeti protekcionista eszme terjesztésében is részt vett, méghozzá tevékeny, alakító szerepben. A *Védegyleti dal* annak a tételnek válik példájává, hogy a nemzeti ipar védelmének szükségességét hirdető 19. századi mozgalmakat érdemes lenne elbeszélni nem pusztán gazdaságtörténeti fejleményként, hanem olyan eszmetörténeti jelenségként is, amely megágyazott a védelemre

⁷ „S a király a honnak atyja, / Mint valóban jó atyánk, / Karjait kiterjesztendi, / És az áldást mondja ránk.”

szoruló és gazdasági érdekközösségként fölfogott nemzet képének. A tanulmány tétje, hogy felülbírálja azt a hagyományos irodalomtörténeti elbeszélést, mely szerint a szépirodalom kizárólagos szerepet játszott volna a nemzeteszmé népszerűsítésében és újraértésében; ehelyett olyan további tényezők fontosságát hangsúlyozza, mint a nemzeti bor, a pénz, a táj, a színek, a dohány, az étel, az ital, a zene vagy az öltözködés. Érvelése szerint a nemzetépítés e „hétköznapi mozzanatainak” nevezett kulturális gyakorlatok sokfélesége fölerősítette, sőt sikeressé tette a protekcionista gazdasági elgondolásokat, intézményeket és cselekedeteket.

Az eddig említett tanulmányokhoz hasonlóan tehát végeredményben ezúttal is az ökonomista redukcionizmus kritikája mellett kapunk irodalom- és kultúrtörténeti érveket; arra a korántsem újszerű, ám annál nagyobb téttel bíró állításra vonatkozóan sorakoznak itt példák, hogy alap és felépítmény viszonya dialektikus: a kulturális és a gazdasági folyamatok mindig is kölcsönösen meghatározták egymást.⁸ A tagosítási eljárás, a valutareform, az iparegyleti és a nemzeti protekcionista mozgalom – ha nem is ugyanakkora arányban, de – egyaránt bizonyos csoport- vagy osztályérdekeket szolgált; az elemzésekből pedig világosan kitűnik: az irodalmi szövegek a gazdasági megfontolások terjesztésével ezen érdekeket is újratermelték.⁹ A vizsgált jelenségek jó példái azon elméleteknek is, amelyek szerint a gazdaság fikcionalizált jellege tükröződik annak irodalmi reprezentációiban, a reprezentációk pedig – a maguk fiktív formájában – visszahatnak a gazdaság társadalmi képére, sőt közvetten a gazdaság működésére is.¹⁰ Az új gazdasági kritika szellemében született kutatások azt a célt tűzték ki, hogy amikor a szövegek gazdasági referenciáit vagy megjelenésük kontextusát vizsgálják, a kapitalizmus jellegzetes leírásainak olyan kulcsfogalmait, mint tőke, áru, érték, hitel, pénz stb., történeti keretben tanulmányozzák, s helyi, eseti sajátosságokat elemezve bontják le azok egynemű és univerzális jellegének képzetét.¹¹ E szemléletre nyújt példát T. Szabó Levente dolgozatában az a megfigyelés, hogy az 1840-es években egyes versek (például bordalok) milyen típusú fogyasztáseszményt konstruálnak, a fogyasztás milyen különböző módokon válik a nemzet védelmét szolgáló társadalomszervező eszme terjesztésének vagy a hazaszeretet kifejezésének eszközévé a szövegekben.

Részben e célkitűzés jegyében értelmezhető Vaderna Gábor írása is, amely a 19. század eleji kapitalizálódás folyamatát árnyalja. Három Berzsenyi-óda (*Grof Szétsenyi Ferentzhez, Gr. Festetits György, Nagy Pálhoz*) egyszerre kontextualizáló és szoros szövegelemző olvasatával arra mutat rá, hogy milyen poétikai megoldások (például a versbéli argumentáció tudatos megfordítása, párhuzamos szerkezetek kibillentése) viszik színre a kapitalizálódó-polgárosuló világ új erénytanát. Az elemzés egyrészt

⁸ Az ökonomista redukcionizmus kritikájához lásd elsősorban: Raymond WILLIAMS, *Alap és felépítmény a marxista kultúraelméletben* [1973], ford. SZARVAS Márton, *Fordulat* 2022/1., 41–62.; illetve más (Williamset is bíráló) érvelést használva, de lényegét tekintve ugyanarról: MÁRKUS, I. m.

⁹ A kulturális gyakorlatok csoportérdekek által meghatározott jellegével kapcsolatban vö. MÁRKUS, I. m., 553.

¹⁰ Erről lásd: HITES, *Az irodalom és a gazdaság valóságáról és fiktivitásáról*, 138–140.; illetve e szemlélet alkalmazását 19. századi magyar irodalmi példákön részletesen: Uo., 141–157.

¹¹ Vö. HITES, *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom...*, 479.

költészettörténeti értelemben számottevő: megérthetjük, hogy a rendi költészet szerephagyománya milyen poétikai eszközöknek köszönhetően mutatkozik meg a bárdköltészet beszédmódjában; továbbá hogy miként követhetők nyomon néhány óda értelmezése során is olyan 18–19. századi kulturális, a kultúra finanszírozásának átstrukturálásával végbemenő változások, mint a mecenatúra logikáját felváltó közösségi-szimbolikus felhatalmazás, ahol a bárd a közösség hálóját rója le.¹² Az értekezés másrészt társadalom- és eszmetörténeti szempontból vizsgálja az új gazdasági alapokra épülő társadalomszerkezet és az egyéni vagyonnal járó morális felelősség összeegyeztethetőségének összetett jelenségét. A tanulmány finom poétikai elemzéssel mutatja föl, hogy a kapitalizálódás folyamatszerű: e komplex strukturális változás dinamikáját, a következményekkel való szembenézés megformálását egyetlen költői életmű részletén keresztül kísérhetjük figyelemmel.

A kötetben arra is kapunk példát, hogy miként válhat elemzés tárgyává lírai és epikus verses szövegekben a pénz és a pénzügyi jelrendszer mint szimbólum, illetve a különböző gazdasági jellegű fogalmak és tevékenységek (adósság, lopás, számadás, számolás) figuratív szerepe. Csörsz Rumen István a 18–19. századi magyar közköltészet pénzügyekre vonatkozó szövegtengeréből válogat: találkozunk versért elvart anyagi ellenszolgáltatásról szóló lakodalmi vagy ünnepi hazugságversekkel, a kéziratok adás-vételéről árulkodó, konkrét árat is tartalmazó, ponyván megjelenő „árversekkel”, elmulatott pénzről, adósságokról szóló vagy egyházi szertartást parodizáló költeményekkel, csúfolókkal, mulatódalokkal, dramatikus, oktató- és diákénekekkel, kocsmafeliratokkal. Az átfogó igényű értekezés láthatóvá teszi, hogy a közköltészeti szövegekben a lehető legkülönfélébb élethelyzetekkel összefüggésben találunk pénzre vonatkozó utalást, emellett megmutatkozik, hogy azok elsősorban az egyéni jólétet érintő szinten foglalkoztak gazdasági kérdésekkel.

Devescovi Balázs Arany János *Az első lopás* (1853) című, eddig kisebb figyelmet kapott elbeszélő költeményét olyan munkaként értelmezi, amely a tétlenség miatti elszegényedést, a tolvajlást, majd a földművelő munkával történő meggazdagodást teszi témává, s amely az erkölcsi és anyagi felemelkedés útjának lehetőségét demonstrálja a hithez való visszatérés felmutatásával. Párhuzamot vonva Eötvös József *Egy tót leány az Alföldön* (1854) című novellájával, a sajtótörténeti kontextus hasonlóságát kiemelve emellett érvel, hogy a szövegekre érdemes olyan erkölcsi és gazdasági példázatként tekintenünk, mint amelyek a népi olvasóközönség számára készültek, ám nem kizárólagosan „népies történetként” funkcionáltak.

Balogh Gergő a költői számadásokról nyújt filozófiai igényű áttekintést Arany Jánostól kezdve Komjáthy Jenő, Karinthy Frigyes, Szabó Lőrinc és Kosztolányi Dezső líráján keresztül József Attila munkásságáig. Tézise szerint a tárgyalt versek az életet a vele való gazdálkodás perspektívájából teszik elgondolhatóvá. Balogh a modern magyar költészetre vonatkozó átfogó következtetést is levon a rövidebb elemzésekből: az irodalmi modernségben a költői számadás gesztusa „az élet ökonomizálásának”

¹² E változásokról, különösen a rendi költészet és a bárdköltészet hagyományának vonatkozásában bővebben lásd: VADERNA GÁBOR, *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*. Universitas, Budapest, 2017, 48–87, 89–92, 387–456.

paradigmatikus gyakorlatává válik, aminek köszönhetően az idő erőforrás, a materiális és a szimbolikus értékek körforgása pedig az emberi létezés modellje lesz.

Molnár Gábor Tamás tanulmányában a „numizmatikai-monetáris metafora” Kosztolányi Dezső *Költő a huszadik században* (1931) című versének szervező elveként tűnik föl. Filozófiai alapokra is építő, szoros szövegelemző technikával, a költemény szemantikai, szintaktikai és – összhangban Kosztolányi verselemzésről értekező írásaival – metrikai struktúrájának együttes értelmezésével árnyalja a költő munkásságáról alkotott képet, s kínál új interpretációs lehetőséget. Olvasatában a lírai szubjektum olyan pozíciót vesz föl, amely elkülönül a modern piacgazdaság logikájától, ám a távolság lehetőségét ironiával is szemléli. Az érme kétoldalúságának¹³ metaforikájából Kosztolányi versnyelvére vonatkozó állítás bomlik ki: miként az érme – úgynevezett „meta-figuraként” – két, egymással egyidejűleg ellentétes olvasatot testesít meg, poétikai funkciója akként is érthető, hogy a lírai én a szó szerinti és az ironikus olvasat közötti egyensúly létrehozására törekszik.

Fekete Richárd Kemény István költészetének matematikájáról szóló írásában az életmű egy-egy nehezen hozzáférhető, sokat elemzett vagy épp kevésbé ismert darabjához nyújt fogódzókat. Őt példán keresztül (*Feltételeken szabad asszociációk, A magánrendelés, Pénz, Egy nap élet, Célszerű romok*) amellet érvel, hogy a számok szerepeltetése és a számolás aktusa, a gazdasági motívumok, metaforák alkalmazása, valamint az időbeliség absztrakt struktúrája két- és háromelemű kapcsolatként mód-szeresen összekapcsolódik Kemény munkásságában, méghozzá eltérő beszédmódokban, amit a szerző a költő lírai gazdagságának egyik tanúbizonyságaként értelmez. Ez utóbbi öt, szövegcsoportként tekintve óriási időtávot átfogó értekezés azt mutatja, hogy a gazdasági fogalmak és tevékenységek tematikus vagy tropológiai szövegszerző elvként meghatározó részei költészettörténetünknek.

A nyílt jelentkezéses konferenciák előadásanyagából születő kötetek esetén gyakori jelenség, hogy a tanulmányok célkitűzése nem feltétlenül mutat egy irányba. A *Poétai ökonómiák* sem alakít ki koherens elképzelést költészet és gazdaság viszonyáról vagy a magyar költészeti tendenciák fejleményeiről. Összefüggésben azzal, hogy a könyv, kifejezetten üdvözlendő vállalkozásként, kezdeményező jellegű a magyar irodalomtudományos diskurzusban, a következő, a kötetből elszórtan, többé vagy kevésbé hangsúlyosan kirajzolódó szempontok inkább a további közös gondolkodást szolgálhatják.

Feltűnő, hogy számos elemzésben etikai-erkölcsi-morális tényezők merülnek föl: a gazdasági aspektus sokszor egyéni vagy közösségi szintű etikai problémával párosul. Max Weber klasszikus, a protestáns etika és a kapitalizmus kapcsolatáról értekező munkáját felhasználva VADERNA GÁBOR arra mutat rá kötetbeli tanulmányában, hogy Berzsenyi Dániel életművében a vagyonból adódó kötelességetikai kérdésekkel való számvetés szorosan összefügg azzal, amiként versei a költészet társadalmi funkcióját mérlegelik. (36.) A *Poétai ökonómiák* több írása is arról árulkodik, hogy a Berzsenyiné látványos szempont másutt is jelen van; Arany János, Kosztolányi Dezső vagy

¹³ „Én önmagamot önmagammal / mérem. / Szavam, ha hull, tömör aranyból / érem. / Mindegyiken képmásom, mint királyé / s a peremén / a gögös írás: / én.”

József Attila szövegeiben a gazdasági, a költészeti és az etikai kérdésekkel való számvetés metszi egymást. E tendencia rímelt arra a felismerésre, hogy a gazdasági és az etikai mérlegelés szintje diszciplináris értelemben is rokon: a politikai gazdaságtan, eredetét tekintve, az összefoglalóan morálfilozófiának nevezett, osztatlanabb 18. századi tudományos mezőből nőtt ki, amelybe a gazdaság működésére vonatkozó elgondolások mellett politikai filozófiai, teológiai, esztétikai és etikai kérdések is beletartoztak.¹⁴

A *Poétai ökonómiák* elemzései közül kevésről mondható el, hogy mélyebben is foglalkozna poétikai kérdésekkel, jöllehet a tanulmányok nagy részében előkerül a költemények poétikai megalkotottságának szempontja. Mégis kevés részletes, meggyőző szemléltetéssel találkozunk, amely megmutatná, hogy milyen módon működnek az elemzett versek mint irodalmi szövegek, és hogy miként léphet túl költészet és gazdaság viszonyának tárgyalása a túlnyomórészt tematikus megfigyelésen. E kérdéskör szisztematikus vizsgálata a jövőben módszeresebb figyelmet igényel. A poétikai szempont hangsúlyra lehetővé tenné például annak végiggondolását, hogy a társadalom- és gazdaságtörténeti folyamatok milyen költészettörténeti változásokat eredményeztek. Ha majd párhuzamosan olvashatjuk a *Poétai ökonómiákat* a kutatócsoport hasonló célkitűzésű, jövő évre tervezett, szintén nyitott konferenciaanyagból készülő, ám a prózára fókuszáló tanulmánykötetével,¹⁵ tanulságosak lehetnek a műnemspecifikus megfigyelések és kontrasztok.

A *Poétai ökonómiákban* elemzett szövegcsoporthoz kanonikus szempontból heterogén. Több olyan szerző költeményével is találkozunk, akik nem szerepelnek irodalomtörténeti narratíváinkban, a tanulmányírók pedig jó néhány esetben hangsúlyozzák, hogy interpretációs motivációjuk nem „esztétikai szempontú”. Törekvésükben találkoznak azon eltérő politikai pozícióból megszólaló kultúratudományos megközelítések elveivel, amelyek – más-más célból – hosszú évtizedek óta azért dolgoznak, hogy gondoljuk újra (vagy egyenesen számoljuk föl) az úgynevezett magas és populáris kultúra fogalmát és különbségtételét, illetve árnyaljuk azokat az esztétikai elveket, amelyek alapján egy-egy szöveget érdemesnek tartunk a megvitatásra vagy a megőrzésre a jövőbeni emlékezet számára.¹⁶ A *Poétai ökonómiák* elemzései is bizonyítják:

¹⁴ Vö. HITES, *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom...*, 486; illetve *Wealth and Virtue. The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*, szerk. Istvan HONT – Michael IGNATIEFF, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.; *The Rise of Political Economy in the Scottish Enlightenment*, szerk. Tatsuya SAKAMOTO – Hideo TANAKA, Routledge, London – New York, 2003. A folyamat, persze, azzal a 18. század második felében végbemenő nagy politikai, gazdasági és kulturális változással áll összefüggésben, amelynek köszönhetően az elméleti gondolkodás korábban átfogó keretei helyébe a szaktudományosodás lépett; így vált például a morálfilozófia egyik részterülete politikai gazdaságtanná, majd közgazdaságtanná. Erről lásd a gazdaságtudomány eszmetörténeti alakulásának kontextusában: MADARÁSZ Aladár, *Hogyan lett politikai a gazdaságtan?*, BUKSZ 1994/3., 196–304. Mint a fenti példák is mutatják, e diszciplináris átalakulás ellenére a két terület – gazdasági és etikai kérdések – hajdani összefonódásának nyomai megmaradhattak.

¹⁵ A konferencia címe: *Elbeszélni a pénzt. Gazdasági reprezentációk a prózairodalomban.* (2023. április 27–28.); a programot lásd: <https://polecolit.abtk.hu/hirek/3359/> (Hozzáférés: 2023. augusztus 6.)

¹⁶ Ehhez lásd például az alábbi gyűjteményes kötetet a magyar esztétikai és kultúratudományos diskurzusban, amely a tekintetben is gyűjtemény, hogy eltérő politikai pozícióból megszólaló szerzők elemzik

ha például költészet és gazdaság viszonyára vagyunk kíváncsiak a magyar irodalomtörténetben, a következtetések megfontolandó jellege sokkal inkább függ az interpretációs erőfeszítések mértékétől és minőségétől, mintsem az elemzett szövegek kanonikus pozíciójától vagy esztétikai kimunkáltságától. Az értelmezések továbbá azt is tükrözik, hogy a különböző költészeti regiszterek mindegyike – függetlenül a szöveg céljától, olvasóközönségétől vagy hallgatóságától – egyaránt reagál a kapitalizmus létére és vetületeire.

A kötetnek azonban kevés írása építi be reflexív módon, érdemi vonatkoztatási pontként a kapitalizmus fogalmát. Az értelmezések tükrében az olvasóban az a benyomás alakul ki, mintha a pénzügyi-gazdasági jelenségek pusztán önmagukban álló, eseti, megnevezhető, irányított entitások, s nem pedig (társadalmilag létrejövő) absztrakt, személytelen, önműködő struktúra vetületei lennének; mintha a költészet nem magához a szerkezethez, pusztán a fogaskerekekhez kapcsolódna. A tanulmányok a témák kronológiai sorrendjében követik egymást a kötetben, mely megoldás a szerkesztői előszó értelmezése szerint „ha vázlatosan is, egy fontos költészettörténeti vonulatot rajzol elő, annak folytonosságaival és töréspontjaival együtt” (10.). Kérdés, hogy pontosan minek a folytonosságáról és töréspontjairól beszélhetünk: a magyar költészet, a kapitalista rendszer, netán – egymástól elválaszthatatlanul – egyszerre mindkettő történetéről. A tágra értett gazdasági szempontok vizsgálatának összekötése a kapitalista rendszer általános természetére vonatkozó felvetéssel történetileg rendszerbe foglalná a könyv által felmutatott mozaikdarabokat, de egyúttal azt is pontosabban látnánk, hogy mennyiben beszélhetünk (vagy ha nem beszélhetünk, miért nem tehetjük) egyetlen történetről – akár gazdaság-, irodalom- vagy politikai eszmetörténeti értelemben. Domokos Mariann a következőképpen zárja tanulmányát: „Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mindezek [...] milyen szerepet játszottak a kapitalista szemléletmód kialakulásában, még a jövő feladata.” (162.) Igaza van a szerzőnek: ez legyen a jövő feladata.

(Verso, Pécs, 2023.)

filozófiai és történeti szempontból magas és populáris kultúra, művészet és tömegkultúra megkülönböztetésének kérdését: *A művésztől a tömegkultúráig*, szerk. OLAY Csaba – WEISS János, L'Harmattan–Könyvpont, Budapest, 2014.

A Ráció Kiadó gondozásában megjelent



2023

752 oldal

5999 Ft

Jelen kötettel indul Kosztolányi Dezső művei kritikai kiadásának új alsorozata, amely a tágan értett publicisztikai írásokat adja közre, tehát Kosztolányi minden olyan nem szépirodalmi munkáját, amelyet szerzője szélesebb körű nyilvánosságnak szánt. Közli azokat a cikkeket, amelyeket Kosztolányi 1903 és 1906 között publikált, továbbá a legkorábbi, kézírásban fennmaradt, értekező jellegű és közérdekű írásokat. Kosztolányi újságírói működésének tényleges – annak nem valamely válogatott hányadára épülő – anyagát közreadva a kötet bemutatja a pályakezdés alakulástörténetét és belső összefüggéseit, mindazt tehát, ami az író kifejezetten szépirodalmi tevékenységét az életmű e korai szakaszában a nyilvánosság fórumain kísérte.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Ráció Kiadó szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20. Telefon: 06-1 321-8023 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

A RÁCIÓ KIADÓ GONDOZÁSÁBAN MEGJELENT A RÁCIÓ-TUDOMÁNY 27. KÖTETE



2023

296 oldal

3999 Ft

A kötet a modern irodalmi tudat korszaktörténeti kérdését állítja középpontba. Ennek legfőbb nyeresége egy olyan perspektíva hozzáférhetővé válása, amelyben a belső és a külső, a poétikai-retorikai és a kontextuális, az irodalmi és a társadalmi megkülönböztetése nem ezek kizáró, hanem komplementer viszonyát tételezi. A modern irodalmi tudat itt használt fogalma nem jelöl többet, mint puszta viszonyok összességét, összefüggésrendszerét. Ez az összefüggésrendszer jelöli ki annak a módját, ahogy az irodalmi művek létrehozása, elosztása, befogadása és rendszerezése egy meghatározott történeti időszakban és egy meghatározott térben, egy adott ágens számára lehetővé válik.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Ráció Kiadó szerkesztőségében: 1072 Budapest, Akácfa utca 20.
Telefon: 06-1 321-8023 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

ISSN 0324-4970

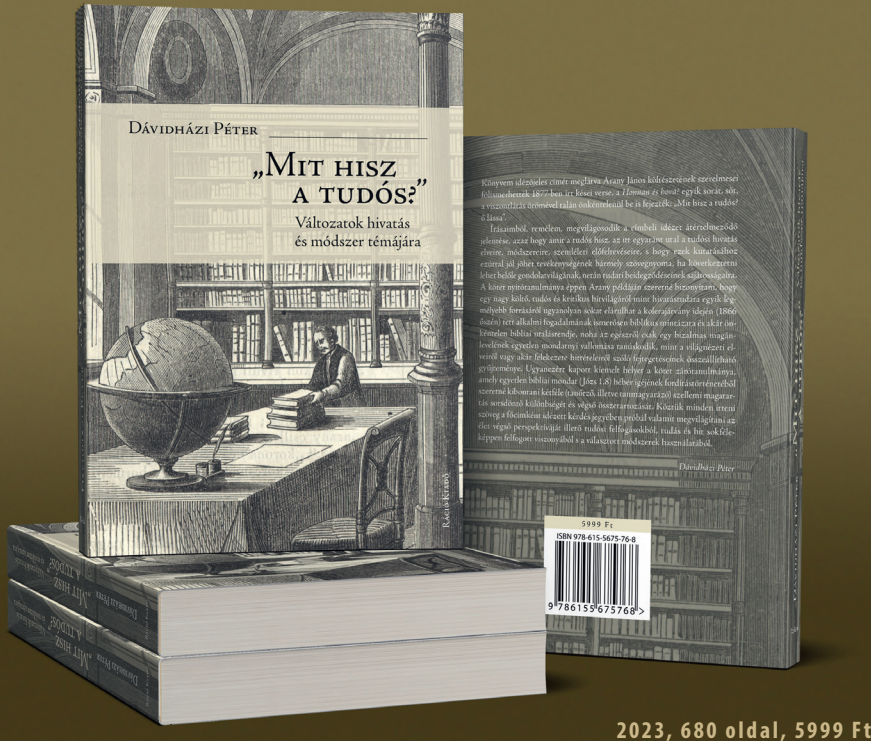
23003 >



9 770324 497190

Ára: 700 Ft
Előfizetés egy évre (4 szám): 2500 Ft

A RÁCIÓ KIADÓ GONDOZÁSÁBAN MEGJELENT



2023, 680 oldal, 5999 Ft

Könyvem idézőjeles címét meglátva Arany János költészetének szerelmesei fölismerhették 1877-ben írt kései verse, a *Honnan és hová?* egyik sorát, sőt, a viszontlátás örömevel talán önkéntelenül be is fejezték: „Mit hisz a tudós? ő látta”.

Írásaimból, remélem, megvilágosodik a címbeli idézet átértelmeződő jelentése, azaz hogy amit a tudós hisz, az itt egyaránt utal a tudósi hivatás elveire, módszereire, szemléleti előfeltevéseire, s hogy ezek kutatásához ezúttal jól jöhet tevékenységének bármely szövegnyoma, ha következtetni lehet belőle gondolatvilágának, netán tudati beidegződéseinek sajátosságaira. [...]

DÁVIDHÁZI PÉTER

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Ráció Kiadó szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20. Telefon: 06-1 321-8023 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu